

02

จากจารึกบ้านวังไผ่สู่บริบทประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างศรีเทพ ทวารวดี และเจนละ*

Ban Wang Phai Inscription: The Historical Context of The Relationship Between Si Thep Dvaravati and Chenla

Received: Mar 19, 2025 | Revised: October 14, 2025 | Accepted: October 16, 2025
DOI: 10.14456/dj.2025.12

ดร. อนูรักษ์ ดีพิมาย*

Dr. Anurak Depimai

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “จากสุวรรณภูมิถึงทวารวดี: ความสำคัญของเมืองโบราณในประเทศไทย ในบริบทเครือข่ายการค้าและศาสนาของโลก ในช่วง 2,300 – 1,000 ปีมาแล้ว” โดยได้รับงบประมาณจากโครงการขับเคลื่อนการวิจัยและพัฒนาบุคลากรการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

** อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: depimai_a@su.ac.th
Lecturer, Department of Archaeology, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
email: depimai_a@su.ac.th

บทคัดย่อ

จารึกบ้านวังไผ่พบจากเมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่นำมาใช้ในการศึกษาเรื่องการก่อตัวของเมืองหรือรัฐในช่วงยุคแรกเริ่ม ประวัติศาสตร์บนแผ่นดินไทยอยู่บ่อยครั้ง โดยมีการศึกษาและแปลความหมายจารึกหลักนี้หลายแนวทาง บทความนี้มีความมุ่งหมายที่จะอธิบายโดยนำผลการกำหนดอายุทางอักษรวิทยาอันเป็นข้อมูลใหม่ของนักวิชาการมาเชื่อมโยงกับหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่น ผลจากการศึกษาวิเคราะห์สรุปได้ว่ากษัตริย์แห่งเมืองศรีเทพพระองค์หนึ่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นไปได้ว่าพระองค์ทรงมีเชื้อสายเดียวกับราชวงศ์แห่งผู้นำและเงินละ ทรงประกาศตนเป็นผู้ปกครองรัฐอิสระ ไม่อยู่ในอำนาจการเมืองของเงินละในช่วงต้นรัชกาลพระเจ้าวรมันที่ 2 เช่นเดียวกับทวารวดีและบ้านเมืองอื่นๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลระบบการเมืองแบบเครือญาติในช่วงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1 จากสภาวะการณ์นี้คงทำให้ ศรีเทพและเมืองหรือรัฐของทวารวดีเป็นที่รู้จักของมหาอำนาจจีนสมัยราชวงศ์ถัง พร้อมทั้งได้สร้างและรักษาอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเองในช่วงเวลายาวนานระยะหนึ่ง

คำสำคัญ: จารึกบ้านวังไผ่, ศรีเทพ, เงินละ, ทวารวดี

Abstract

The Ban Wang Phai inscription, discovered at the ancient town of Si Thep in Phetchabun Province, significantly serves to illustrate the status of early states of Thai history. The text of inscription has been variously interpreted. The aim of the article is to give an explanation of the text by taking two approaches to studying perception; i.e., a new epigraphic research and archaeology findings. The result highlights the contextual role of a king of Si Thep in mid-7th century CE. He and kings of two states (known to China as Fúnán and Zhēnlà [Chénla]) plausibly descended from common ancestral lineage. The evidence suggests that the kingship clan at the royal court and political system of King Ishanavarman I continued to exercise its influence on Si Thep and other inferior states of Dvāravatī until the early reign of King Bhavavarman II (r.628-655). Si Thep had its own monarchic regime since then. The previous inferior states were likewise governed by their own rule. Consequently, Si Thep and states of Dvāravatī were diplomatically known to the great Tang dynasty of China. They developed and maintained their eco-political and culture polities for a long period of time.

Keywords: Ban Wang Phai inscription, Si Thep, Zhēnlà, Chénla, Dvāravatī

บทนำ

ความโดดเด่นทางวิชาการที่ประจักษ์ชัดประการหนึ่งของเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ คือ ความหลากหลายของหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากตำแหน่งที่ตั้งเอื้อประโยชน์ต่อการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ จึงกล่าวได้ว่าเมืองศรีเทพเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่รองรับการหลั่งไหลของวัฒนธรรมจากหลายทิศทางเป็นเวลากว่า 700 ปี ในช่วงเวลายุคประวัติศาสตร์ของรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในบรรดาหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากที่พบจากเมืองศรีเทพ หลักฐานประเภทจารึกถือเป็นหลักฐานที่มีความโดดเด่น ตามที่ได้พบจารึกมากกว่า 10 หลัก/ชิ้นที่เมืองศรีเทพ เนื้อหาเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ การเมือง และศาสนา อย่างไรก็ตามศิลาจารึกหลักหนึ่งคือ “จารึกบ้านวังไผ่” ยังคงเป็นปริศนาให้ตีความตรวบจนปัจจุบัน แม้ที่ผ่านมาจะมีการอ่านและแปลหลายครั้งแล้วก็ตาม เนื้อหาของจารึกเชื่อมโยงไปถึงกษัตริย์พระนามว่า “ศรีภวรมัน” ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานกันไปสองแนวทางกล่าวคือ พระองค์เป็นกษัตริย์องค์เดียวกับพระเจ้าภวรมันที่ 1 แห่งเจนละ (กัมพูชา) ของเขมรโบราณหรือไม่ ? หรืออาจเป็นการยกตนของกษัตริย์ท้องถิ่นเทียบเท่าพระเจ้าภวรมันที่ 1 ก็เป็นไปได้

บทความนี้มีความมุ่งหมายที่จะอธิบายความใหม่จากจารึกหลักนี้ โดยใช้ผลจากการกำหนดอายุทางอักษรวินิจฉัยตามแนวทางใหม่ของนักวิชาการปัจจุบันเชื่อมโยงกับหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่นที่พบภายในพื้นที่เมืองศรีเทพ ตลอดจนบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาร่วมสมัยกับจารึกบ้านวังไผ่ เพื่อแสดงถึงพัฒนาการของเมืองศรีเทพในมิติและแง่มุมที่ลุ่มลึกกว่าความรู้เดิม ซึ่งจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่จะแสดงให้เห็นว่าแม้เมืองศรีเทพตั้งอยู่ตอนในแผ่นดิน อันเป็นพื้นที่ห่างไกลจากการติดต่อกับ

ภูมิภาคภายนอก แต่ก็มีความโดดเด่นในช่วงเวลาหนึ่งในภาพรวมของเมืองหรือรัฐสมัยโบราณยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์บนแผ่นดินไทย

การแปลความจารึกบ้านวังไผ่

จารึกบ้านวังไผ่ (ภาพที่ 1) จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ทำจากหินบะซอลต์ รูปทรงของจารึกเป็นทรงแท่งเหลี่ยม พบบริเวณบ้านวังไผ่ อำเภอลือชัยบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางเหนือประมาณ 12 กิโลเมตร ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ฌอร์ฌ เซแดส์ (George Coedès) กำหนดจารึกหลักนี้ให้เป็นจารึกหมายเลข K.978 และเป็นผู้อ่านและแปลครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศส ตามบัญชีในหนังสือ *Inscription de Cambodge* เล่ม 7 มีเนื้อหาแปลเป็นภาษาไทย ดังนี้

“ ในปรีชสมัยแห่งศักราช---วันขึ้น 8 ค่ำ---ในทิศซึ่งดินแดนไม่ได้ถูกแบ่งเป็นสองภาค---โด่งดังในทุกทิศ--- รูปเคารพพระอิศวรนั้นได้ถูกสร้างขึ้นโดยพระราชาพระองค์นี้ ผู้ทรงเป็นพระราชนัดดาแห่งพระจักรพรรดิเป็นพระโอรสแห่งศรีปฤถิวินทรวรมัน (ทรงพระนามว่า) ศรีภวรวรมัน มีลักษณะคล้ายกับพระอินทร์ ในสมัยที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ” (Coedès, 1964:156-158)

ฌอร์ฌ เซแต็ส ได้กำหนดอายุจารึกหลักนี้ตามรูปแบบตัวอักษรให้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 และสรุปว่าพระนามศรีภวรวรมันที่ปรากฏในจารึกคือพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 แห่งเงินละ¹ อาณาจักรแรกบนแผ่นดินกัมพูชา โดยตั้งข้อสังเกตว่าพระเจ้าปดิวรินทร์วรมันน่าจะเป็นพระราชบิดาที่แท้จริงของพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 แทนที่จะเป็น พระเจ้าวรวรมัน² ดังนั้นพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหศวรมันอาจมีพระราชมารดาพระองค์เดียวกัน แต่มีพระราชบิดาคณะพระองค์ หรือเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน และอาจอนุมานว่าอาณาเขตของอาณาจักรเงินละในสมัยของพระองค์ได้แผ่ครอบคลุมมาถึงเมืองศรีเทพด้วย (Coedès, 1964: 156-158)

ต่อมาชะเอม แก้วคล้าย นักภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้อ่านและแปลจารึกหลักนี้อีกครั้ง และลงพิมพ์ในหนังสือจารึกในประเทศไทย เล่ม 1 พุทธศักราช 2529 และพุทธศักราช 2559 (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม) คำแปลต่างกันไป ดังนี้

“ในปีรัชสมัยแห่งศักราช---อันเป็นวันขึ้น 8 ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปดิวรินทร์วรมัน ผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีภวรวรมัน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นผู้มีคุณธรรมแผ่ไปทุกทิศ ผู้มีปัญญาอันฝักอบรมาดีแล้ว ผู้มีความยินดี---ผู้มีเกียรติยศแผ่ไปในทุกทิศ ผู้มีอำนาจอันเป็นที่เกรงกลัวของศัตรู เมืองใกล้เคียงทั้งหลายได้สร้างศิลาจารึกไว้ในโอกาสที่ขึ้นครองราชย์ของพระองค์” (กรมศิลปากร, 2559: 81-84)

จากคำแปลนี้ ชะเอม แก้วคล้าย ให้ข้อสังเกตว่าคำที่ฌอร์ฌ เซแต็ส แปลถึงพระอิศวรหรือพระศิวะนั้น แท้จริงแล้วไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับพระศิวะ

¹ อาณาจักรนี้มีชื่อในภาษาท้องถิ่นอย่างไรไม่ปรากฏชัด และข้อสันนิษฐานยังไม่เป็นที่ยุติ จึงถือเอาตามที่เอกสารจีนเรียกกันว่า “เงินละ” นักภาษาศาสตร์บางท่านวิเคราะห์ว่าเงินละมาจากคำว่า “ตนเล” (ทะเล) เป็นคำเรียกทะเลสาบเขมรของคนเขมรมาแต่โบราณ

² พระนามของพระเจ้าวรวรมันปรากฏในจารึกวัดบ้านเขว้า อำเภอฟินาย จังหวัดนครราชสีมา กล่าวว่าพระเจ้าวรวรมันเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าศรีมเหศวรมัน ซึ่งเป็นพระราชอนุชาองค์เล็กสุดของพระเจ้าศรีภวรวรมัน (กรมศิลปากร, 2559: 121)

แต่เป็นการประกาศเกียรติคุณของกษัตริย์องค์หนึ่งเท่านั้น (กรมศิลปากร, 84 :2559) สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของโคลด ฌัก (โคลด ชาคส์: Claude Jacques) ผู้เชี่ยวชาญ ภาษาโบราณอีกท่านหนึ่ง ถึงแม้ในเบื้องต้นโคลด ฌัก จะเห็นด้วยว่าพระนามของ พระเจ้าศรีสุวรรณที่ปรากฏในจารึกควรเป็นพระเจ้าสุวรรณที่ 1 แห่งเจนละก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เห็นด้วยกับข้อสรุปของฌอร์ฌ เซแตส์ทั้งหมด โดยให้เหตุผลว่าไม่ปรากฏ จารึกของพระเจ้าสุวรรณที่ 1 ในแถบนี้อีกเลย และจากการอ่าน-แปลใหม่อีกครั้ง ซึ่ง ตรงกับการอ่านและแปลของเซเฮม แก้วคล้าย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระนามศรีสุวรรณที่ปรากฏในจารึกบ้านวังไผ่อาจเป็นผู้นำท้องถิ่นที่ต้องการยกตนให้เสมอพระเจ้า สุวรรณที่ 1 ก็เป็นไปได้ จึงแสดงให้เห็นว่าพระเกียรติของพระองค์นั้นปรากฏเลื่องลือ แล้วในดินแดนนี้ (โคลด ชาคส์, 2531: 39-40)

อย่างไรก็ดีการศึกษาที่น่าสนใจล่าสุดของกังวล คัชขิมา ผู้เชี่ยวชาญด้าน จารึกภาษาโบราณในประเทศไทย ในงานวิจัยเรื่อง “จารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมัน” อ่านและแปลไปในทำนองที่คล้ายกับคำแปลของฌอร์ฌ เซแตส์ด้วยเช่นกัน ดังนี้

“ในปีของราชาแห่งพวกศกะ--วันขึ้น 8 ค่ำ--ในทิศทั้งหลาย ที่แผ่นดิน เป็นหนึ่งเดียว--พระศรีสุวรรณมะ ผู้มีชื่อเสียงไปทั่วทุกทิศ ผู้เป็นนัตกา (หลานปู่) ของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นโอรส (ลูกชาย) ของพระศรี ปรดิวิทรวรรมะ ผู้เสมอกับพระอินทร์ ได้โปรดให้สร้าง--ศิลาทั้งหลาย ในเวลาขึ้นครองราชย์ของพระองค์ เพื่อความเจริญรุ่งเรือง แห่ง--ทั้งหลาย”

งานวิจัยนี้ยังได้วิเคราะห์ด้านอักขรวิทยาของจารึกบ้านวังไผ่ได้อย่างน่าสนใจ โดยตั้งข้อสังเกตออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ (กังวล คัชขิมา, 2562: 15-20) (ภาพที่ 1)

1. ลักษณะการจารึกตัวอักษรไม่เป็นระเบียบคล้ายกับจารึกที่พบในภาค กลางของประเทศไทย ตรงกันข้ามกับจารึกเขมรในยุคแรกช่วงปลายสมัยฝูหนันถึงต้น เจินละ ตัวอักษรเป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม เช่นเดียวกับจารึกในสมัยของ พระเจ้ามเหศวรธรรมันที่พบในประเทศไทย จึงเป็นไปได้ว่าจารึกบ้านวังไผ่ถูกสร้างขึ้น ในภาคกลางของไทยหรือที่เมืองศรีเทพเอง

2. การจารึกคำว่า “ศรี” คล้ายกับจารึกในภาคกลางและแถบจังหวัดชัยภูมิที่มีสระอิทั้งปลายหางลงมาด้านล่างขวา แตกต่างจากจารึกในกัมพูชาและลาวที่สระอิ

เป็นวงกลมด้านบน

3. พัฒนาการของรูปอักษร “ร” ในจารึกรุ่นเก่าเป็นทางยาวเส้นเดียว หรือ สองขีดยาวลงมาด้านล่างมาก แต่ตั้งแต่พุทธศักราช 1170 เป็นต้นมา ทางรูปสองขีด ของ “ร” เปลี่ยนเป็นหดสั้นขึ้นมาเกือบเท่าตัวอักษรอื่นในบรรทัด และไม่ยาวลงมา อีกเลย ซึ่งเป็นลักษณะรูปอักษร “ร” ที่ปรากฏในจารึกบ้านวังไผ่

จากข้อสังเกตข้างต้นทำให้ กังวล คัชขิมา สรุปว่าจารึกบ้านวังไผ่ควรสร้างขึ้น ในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 ลงมา ดังนั้น “ศรีภวรมัน” ในจารึกหลักนี้จึงไม่ใช่ พระเจ้าภวรมันที่ 1 แห่งเจนละ เนื่องจากพระองค์ทรงครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาก่อน หน้านี้ (ประมาณพุทธศักราช 1100 - 1143) แต่อาจจะเป็นพระเจ้าภวรมันที่ 2 (ครองราชย์ช่วงพุทธศักราช 1180 - 1200) หรืออาจเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งของเมือง ศรีเทพ ซึ่งในช่วงเวลานั้นก็นับเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญด้วย (กังวล คัชขิมา, 2562: 20) และด้วยเหตุที่พระนามพระเจ้าศรีภวรมันในจารึกบ้านวังไผ่ไม่ใช่พระเจ้า ภวรมันที่ 1 แห่งเจนละ จึงไม่สามารถนำมาใช้อ้างอิงในพระราชประวัติของพระเจ้า ภวรมันที่ 1 หรืออ้างอิงพระนามพระราชบิดาได้ ดังนั้นพระเจ้าภวรมันที่ 1 และ พระเจ้ามเหศวรมันจึงเป็นพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน ไม่ใช่ลูกพี่ลูกน้องดังที่นักวิชาการ หลายท่านเคยเสนอไว้ (กังวล คัชขิมา, 2562: 39)

ศรีภวรมันและพระเจ้าจักรพรรดิในจารึกบ้านวังไผ่คือใคร ?

การวิเคราะห์ด้านอักษรวิทยาในงานของกังวล คัชขิมามีความเป็นเหตุ เป็นผลและน่าเชื่อถืออยู่มาก เนื่องจากศึกษาเปรียบเทียบคำว่า “ศรี” และรูปอักษร “ร” กับจารึกในช่วงเวลาเดียวกันและใกล้เคียงกันหลายหลักทั้งในประเทศไทยและ ประเทศใกล้เคียง แสดงให้เห็นพัฒนาการด้านอักษรวิทยาอันนำไปสู่การกำหนดอายุที่ เป็นไปได้มาก เมื่อพิจารณาประกอบกับวัสดุที่ใช้สร้างจารึกบ้านวังไผ่คือ หินบะชอลต์ ซึ่งพบมากในพื้นที่ตำบลยางสาว อำเภอยะบوري จังหวัดเพชรบูรณ์ ไม่ไกลจากบ้าน วังไผ่สถานที่พบจารึกหลักนี้มากนัก มีลักษณะโครงสร้างแตกเป็นแท่งยาวคล้ายเสาหิน (Columnar Joint) ได้พบแท่งหินบะชอลต์ลักษณะนี้หลายแท่งในเมืองศรีเทพ ถูกนำ มาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างหรือปักเป็นใบเสมารอบโบราณสถานด้วย ดังนั้นจึงสรุปในขั้นต้น ว่าจารึกบ้านวังไผ่น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 และสร้างขึ้นในพื้นที่ เมืองศรีเทพเอง

หากยึดตามการกำหนดอายุข้างต้น ในกรณีที่จารึกหลักนี้กล่าวถึงพระเจ้า-
กาวรมันโดยตรงก็น่าจะไม่ใช่ พระเจ้ากาวรมันที่ 1 แห่งเงินละ ซึ่งครองราชย์อยู่ในช่วงเวลา
ก่อนหน้านี้นี้ และตามความในจารึกที่ว่าทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าปฤถิวินทรวรมัน
แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ใช่พระเจ้ากาวรมันที่ 1 เนื่องจากพระเจ้ากาวรมันที่ 1
ทรงมีพระราชบิดาพระนามว่า “พระเจ้าวีรวรมัน” อันปรากฏพระนามในจารึก
เวียลกันเดล (K.359) พบที่สตรง์ตรง ประเทศกัมพูชา ที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับ
พระชนิษฐาของพระองค์ หรือจารึกของพระอนุชาคือ “พระเจ้ามเหศวรมัน” พบ
หลายหลักทั้งในกัมพูชา ลาว และไทย (Vickery, 77-76 :1998) และหากยึดตาม
สายสกุลนี้ก็ควรจะมิใช่พระเจ้ากาวรมันที่ 2 เนื่องด้วยพระองค์เป็นผู้สืบราชสมบัติจาก
พระราชบิดาคือ “พระเจ้าอัสทวนรมัน ที่ 1” ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนในจารึกบ้านกุดแต่
พบที่จังหวัดสระแก้ว (กรมศิลปากร, 2559: 133-136) และเป็นไปได้ยากอีกเช่นกัน
ที่จะเป็นพระเจ้ากาวรมันที่ 3 ตามที่โกลด์ ฌักเสนอว่าพระเจ้ากาวรมันที่ 3 อาจมีตัวตน
และทรงปกครองดินแดนเพียงบางส่วน ในขณะที่อาณาจักรแตกออกเป็นหลายรัฐ
หรือที่รู้จักกันดีในช่วงเงินละบก-เงินละน้ำ (ประมาณพุทธศักราช 1350-1250) ซึ่งอยู่
ในช่วงเวลาหลังจารึกหลักนี้ไปพอสมควร (Jacques & Lafond, 2007: 94)

อีกกรณีหนึ่งหากจารึกหลักนี้กล่าวถึงกษัตริย์ศรีเทพซึ่งยกตนเสมอพระเจ้า
กาวรมันที่ 1 โกลด์ ฌักก็ได้ตั้งข้อสังเกตในการวิเคราะห์ของตนไว้แล้วว่าเหตุใดจึงไม่
พบจารึกของพระเจ้ากาวรมันที่ 1 ในดินแดนนี้อีกเลย (โกลด์ ซาคล์, 2531: 39-40)
และไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) นักประวัติศาสตร์อีกท่านก็เห็นไปในทาง
เดียวกันกับการวิเคราะห์เช่นนี้ ทั้งยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าอำนาจทางการเมืองใน
สมัยของพระเจ้ากาวรมันที่ 1 มีศูนย์กลางอยู่ในประเทศกัมพูชาทางตอนใต้ของ
เทือกเขาพนมดงรักเท่านั้น และดูจะมีความสำคัญน้อยกว่าพระเจ้ามเหศวรมัน
เหตุใดจารึกบ้านวังไผ่จึงเลือกยกเอาพระเจ้ากาวรมันที่ 1 มาเปรียบเทียบกับแทนที่จะ
เป็นพระเจ้ามเหศวรมันที่ดูจะมีปฏิสัมพันธ์กับดินแดนตอนเหนือของเทือกเขา
พนมดงรักมากกว่า (Vickery, 1998: 77-78) ดังนั้นจากหลักฐานและข้อคิดเห็นข้างต้น
ที่กล่าวมา ควรจะอภิปรายในขั้นต้น ดังนี้

1) ถ้าเนื้อหาในจารึกบ้านวังไผ่กล่าวถึงพระเจ้าศรีกาวรมันในโอกาสที่ขึ้น
ครองราชย์ของพระองค์เอง พระเจ้าศรีกาวรมันพระองค์นี้น่าจะไม่ใช่พระเจ้ากาวรมัน
แห่งเงินละทั้งสามพระองค์ เพราะพระนามของพระราชบิดาหรืออายุสมัยของจารึก

ไม่ตรงกับบริบทและช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ แต่ควรจะเป็นพระเจ้าศรีภวรวรมัน ผู้ปกครองเมืองศรีเทพเองที่มีพระนามเดียวกับพระเจ้าภวรวรมันทั้ง 3 พระองค์แห่งเงินละน่าสนใจว่าพระเจ้าปฤถิวินทรวรมันผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ตามการกล่าวถึงในจารึกบ้านวังไผ่ เคยเป็นผู้ปกครองเมืองศรีเทพในช่วงเวลาก่อนหน้าพระองค์ด้วยหรือไม่

2) ถ้าจารึกหลักนี้กล่าวยอพระเกียรติยศที่แห่งศรีเทพว่าเป็นใหญ่เสมอด้วยพระเจ้าภวรวรมัน ก็ควรจะเป็นพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 แห่งเงินละมากกว่า เนื่องจากช่วงเวลาครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับอายุสมัยของจารึก ตลอดจนได้พบจารึกของพระองค์บริเวณจังหวัดสระแก้วของไทยด้วย (กรมศิลปากร, 2559: 74-80, 133-136) อาจสังเกตได้อีกว่าเนื้อหาและลำดับการจัดเรียงบุคคลในจารึกบ้านวังไผ่ยังคงคล้ายกับเนื้อหาในจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน โดยกล่าวว่าพระองค์เป็นพระราชชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ต่อด้วยพระนามของพระราชบิดา พระนามของพระองค์ และเหตุผลของการจารึกเนื่องในโอกาสพิเศษบางประการ (กรมศิลปากร, 2559) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าได้นำเอาต้นแบบการบันทึกจากจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมันมาใช้เมื่อพิจารณาตามสภาพภูมิศาสตร์แล้วจะเห็นได้ว่าเมืองศรีเทพตั้งอยู่ในช่องทางที่ติดต่อกับพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี และมีช่องทางติดต่อกับแหล่งโบราณคดีตมเมืองแอม จังหวัดขอนแก่น อันเป็นสถานที่พบจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมันที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองศรีเทพเช่นกัน³

ประเด็นสำคัญคือคำแปลที่ว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” ที่ปรากฏเหมือนกันในเนื้อหา แม้จะมีข้อสังเกตว่าการใช้คำจารึกต่างกันก็ตาม⁴ มอร์ริส เซนต์ส เชื่อว่าหมายถึง “พระเจ้ารุทรธรรมัน” กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งผุหนัน ดังนั้นพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 น่าจะเป็นพระราชชนัดดาของพระเจ้ารุทรธรรมันในสายตระกูล “จันทรวงศ์” แห่งผุหนัน อันมี

³ ในพื้นที่เมืองศรีเทพได้พบ “จารึกบ้านบึงนาจาน” ลักษณะเป็นแท่นฐานขนาดใหญ่คล้ายกับจารึกบนฐานประติมากรรมของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ยังไม่มีการอ่านและแปล ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย อาจจะเป็นหลักฐานที่ต้องศึกษาต่อไปว่าเกี่ยวข้องหรือไม่

⁴ ในจารึกบ้านวังไผ่ใช้คำว่า “ศรีจกวรรตติ” ส่วนในจารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมันใช้คำว่า “ศรีสรวณามะ” แต่นักภาษาโบราณแปลว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” เช่นเดียวกัน (กรมศิลปากร, 2559; กังวล คัชฌิมา, 2562: 91-92)

ตำนานต้นกำเนิดมาจากพราหมณ์โกณทัญญะและนางนาโคสมา ต่อมาเมื่อพระเจ้า
ภวรมันที่ 1 ทรงอภิเษกกับพระนางกัมพูราชลัทธิแห่งเงินละ ผู้สืบเชื้อสายมาจาก
“สุริยวงศ์” คือ พระฤๅษีกัมพูชะและนางอัสรเมรา จึงถือเป็นการรวมสุริยวงศ์และ
จันทวงศ์เข้าด้วยกัน ตามที่กล่าวถึงในจารึกปักศิลาจารึกช่วงพุทธศตวรรษที่ 15
(K.286) แต่อย่างไรก็ตามพระเจ้าภวรมันที่ 1 ก็ยังทรงอ้างถึงเชื้อสายของพระองค์ว่า
สืบทอดมาจากพระเจ้าภวรมัน (Coedès, 1968: 66-67) และเป็นที่น่าสังเกตว่า
เหล่ากษัตริย์ท้องถิ่นที่ปรากฏพระนามในดินแดนกัมพูชาต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่
13-14 ก็อ้างว่าสืบเชื้อสายมาจากจันทวงศ์ของผู้นำแทนที่จะเป็นสุริยวงศ์ของเงินละ
เช่นกัน (Briggs, 1999: 61)

โกลด ฌักเสนอว่าพระเจ้าจักรพรรดิควรเป็น “พระเจ้าเทวานิกะ” กษัตริย์ใน
ตำนานจากแดนไกล ผู้สถาปนาตริภุชคณีสวรรค์สี่ทิศริมฝั่งแม่น้ำโขง ดังที่ปรากฏพระนาม
ในจารึกพบที่วัดภู (K.365) แขวงจำปาสัก ประเทศลาว เนื่องจากสร้อยพระนามคือ
“มหาราชาเหินราชา” ซึ่งตรงกับคำว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” และน่าจะเป็นต้นวงศ์ของ
พระเจ้าวิรมัน พระราชบิดาของพระเจ้าภวรมันที่ 1 และพระเจ้ามเหศวรมันด้วย
ยิ่งไปกว่านั้นยังเสนอต่อไปอีกว่าดินแดนที่พระเจ้าเทวานิกะจากมาควรจะเป็นเมือง
ศรีเทพ ดังที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดียุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์จำนวนมาก ทั้งจารึก
รุ่นแรก ศาสนวัตถุและศาสนสถานของไชยเมตตนิยและพุทธศาสนา รวมถึงเป็นเมือง
ตอนในสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยและพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ตลอดจนพื้นที่ลุ่ม
แม่น้ำโขง อันเป็นเส้นทางสำคัญในสมัยโบราณ (Jacques & Lafond, 2007: 68-69)

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่ากษัตริย์แห่งศรีเทพผู้สร้างจารึกบ้านวังไผ่ เพื่อประกาศ
ถึงการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ในช่วงหลังพุทธศักราช 1170 เป็นไปได้ที่จะเป็น
เครือญาติในวงศ์เดียวกันกับกษัตริย์แห่งผู้นำและเงินละ โกลด ฌักอธิบาย
สถานการณ์นี้ได้อย่างน่าสนใจว่า ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิที่ถูกกล่าวถึงในจารึก
น่าจะมีการส่งเจ้าชายหรือเครือญาติในตระกูลไปปกครองชุมชนหลายแห่งในบริเวณ
พื้นที่เทือกเขาพนมดงรัก รวมถึงเมืองศรีเทพซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับผู้นำมาก่อน
แล้ว และเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในอำนาจการปกครองของเจ้าชายหรือกษัตริย์
ท้องถิ่นเหล่านั้น จึงต้องอ้างถึงการสืบทอดมาจากพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่
เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์แห่งศรีเทพหรือพระเจ้าภวรมันที่ 1 แห่งเงินละ
(Jacques, 1986: 71-73)

เครือญาติและความขัดแย้ง ตามบริบททางประวัติศาสตร์ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 12

ข้อเสนอของโกลด์ ฌักที่ว่าบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตเทือกเขาพนมดงรักช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 ปกครองด้วยเจ้าชายในสายสกุลเดียวกันกับกษัตริย์ผู้หนึ่ง และเงินละดูจะมีความเป็นไปได้ เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมันทั้งช่วงเวลาก่อนและหลังการขึ้นครองราชย์ที่ครอบคลุมพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แสดงให้เห็นว่าคงมีความคุ้นเคยกับพื้นที่นี้เป็นอย่างดี และอาจจะมีย่องรอยของกษัตริย์ท้องถิ่นเชื้อสายเดียวกับพระองค์ ดังที่ปรากฏพระนาม “ประวรเสนะ” “โกรญจพาหุ” “ธรรมเสนะ” ตามลำดับผู้ปกครองเมืองคังขุประคาลัย กับพระนาม “จิตรเสน” ก่อนขึ้นครองราชย์ ในจารึกตอนเมืองเตย จังหวัดยโสธร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (กรมศิลปากร, 2559: 148-150; ธิธา สาระยา, 2535: 70)

ในรัชกาลพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 พระองค์ได้รับการกล่าวถึงในพงศาวดารสมัยราชวงศ์สุยของจีนว่าเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้ามเหศวรธรรมัน ทรงครองราชย์ที่เมืองอิศานปุระ (สมโบร์ไพรกุกในปัจจุบัน) ซึ่งมีอำนาจเหนือบ้านเมืองน้อยใหญ่กว่า 30 เมือง ทรงส่งราชทูตไปจีนเป็นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 1159 ตรงกับช่วงปลายราชวงศ์สุย (Aspell, 2013: 18-22) พระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการผนวกรวมผู้หนึ่งกับเงินละเข้าด้วยกันได้อย่างมั่นคง (Briggs, 1999: 48) ในช่วงเวลานี้อิศานปุระถือว่าเป็นรัฐสำคัญร่วมสมัยกับศรีเกษตร ทวารวดี และ จามปา ตามที่ปรากฏในบันทึกของภิกษุจีนเสวียนจั้ง สมัยราชวงศ์ถังของจีน (Beal, 1969: 200)

ระบบการเมืองแบบเครือญาติในมุมมองที่กว้างและชัดเจนมากขึ้นคงเกิดขึ้นในรัชกาลนี้เอง จารึกร่วมสมัยในพื้นที่อื่นๆ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 มีนโยบายการเชื่อมสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานระหว่างราชวงศ์กับรัฐใกล้เคียง จารึกพบที่กลุ่มโบราณสถานหมีเซิน ประเทศเวียดนาม (C.96) พุทธศักราช 1201 ได้กล่าวถึงสายราชสกุลของ “พระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1” กษัตริย์แห่งจามปาที่ครองราชย์อย่างสงบและยาวนานในช่วงพุทธศักราช 1196 - 1229 พระองค์ทรงเป็นพระโอรสของเจ้าชายขัณฑรธรรมที่นำจะทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ากันทรปทรมที่ครองราชย์ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ เจ้าชายขัณฑรธรรมได้เสด็จเข้าไปในเงินละและอภิเษกกับเจ้าหญิงสรราวณี พระราชธิดาของพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ดังนั้นพระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1 จึงมีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 และขึ้นครองอาณาจักรจามปา

ต่อมาในภายหลัง (Maspero, 2002: 45, 161-162)

เหตุการณ์คล้ายกันนี้เกิดขึ้นที่ทวารวดีด้วยเช่นกัน เนื้อความจากจารึกแผ่นทองแดง (K.964) พบที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวถึง “พระเจ้าหรรษวรมัน ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงได้รับสืบทอดราชบัลลังก์ (สิงหาสนะ) มาโดยลำดับ” แม้ว่าพระนาม “หรรษวรมัน” และ “อโศกมหาราช” ในประวัติศาสตร์เขมรโบราณ (กัมพูชา) จะมีกษัตริย์ที่ให้พระนามซ้ำกันหลายพระองค์ แต่รูปอักษรบางคำก็ชี้ให้เห็นว่าควรอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 (กังวล คัชฌิมา, 2558; Revire, 2016: 410) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าพระเจ้าหรรษวรมันผู้นี้เป็นพระราชนัดดาหรือผู้สืบทอดมาจากพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1 แห่งเจนละเช่นเดียวกัน (Vickery, 1998: 339) และอาจเป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองอุทองในฐานะราชธานีแห่งหนึ่งของทวารวดีในขณะนั้น (ช็อง บัวเชอเลียร์, 2511: 8)

ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสามรัฐยังผูกโยงกับการนับถือศาสนาฮินดูไศวินิกายในหมู่ชนชั้นสูงด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1 ทรงนับถือไศวินิกายลัทธิปาศุปตะ โดยพบจารึกและศาสนสถานสำคัญของลัทธินี้ที่กลุ่มปราสาทสมโบร์ไพรกุก (Chemburkar & Kapoo, 2018: 47) ขณะที่จารึกที่โบราณสถานหมีเขิน B.6 (C.87) อีกหลักหนึ่งของพระเจ้าวรมันที่ 1 ในพุทธศักราช 1230 ได้กล่าวถึงการเฉลิมฉลองให้แก่พระศิวะในรูปของพระอโศกและภัทรเศวร มีการถวายปlokhum คิวลิ่งคเงินและมงกุฎทองคำด้วย (Maspero, 2002: 45) จึงเป็นไปได้ว่าหลักปฏิบัติและความเชื่อของไศวินิกาย ลัทธิปาศุปตะจากเจนละได้แพร่หลายเข้าไปที่จามปาในช่วงเวลานี้ (Chemburkar & Kapoo, 2018: 48) ในทำนองเดียวกัน จารึกแผ่นทองแดงที่เมืองอุทองก็ได้ให้รายละเอียดอีกว่าพระเจ้าหรรษวรมันทรงส่งเสถียรและนักดนตรีฟ้อนรำถวายแด่พระศรีมัตถมหาราช และในภายหลังก็ได้ถวายปlokhum คิวลิ่งค นักดนตรีฟ้อนรำ และเครื่องใช้จำนวนมากให้แก่พระศิวลิ่งคซึ่งเป็นตัวแทนองค์ศรีธารเศวร (กังวล คัชฌิมา, 2558) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือไศวินิกายเช่นกัน

เมื่อไม่นานมานี้พบจารึกวัดพระงาม ที่อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม อายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 นอกจากกล่าวถึงกษัตริย์และบ้านเมืองที่ชื่อว่า “ทวารวดี หัสตินาปุระ และทมิริงคะ” แล้ว ยังระบุถึงการถวายสิ่งของ ข้าพระ ปศุสัตว์แด่พระปรเมศวร รวมทั้งเครื่องประดับสำหรับปlokhum (คิวลิ่งค) เป็นทองคำ 130 (ตำลึง?) ของพระปศุปัตด้วย (สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, 2564: 338) แสดงให้เห็นว่าทวารวดีในช่วง

พุทธศตวรรษที่ 12 ในพื้นที่เมืองอุทองและนครปฐม แม้พุทธศาสนาเถรวาทจะเจริญขึ้นอย่างแพร่หลาย แต่ในระดับชนชั้นปกครองคงจะนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย ลัทธิปาศุปตะควบคู่กันไปด้วย

การพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกคำว่า “ศรืทวารวดีศวรปฺณยะ” แปลได้ว่า “การทำบุญของเจ้าแห่งทวารวดีผู้รุ่งเรือง” หรือ “การบุญแห่งพระเจ้าศรืทวารวดี” (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2551: 3; กรมศิลปากร, 2559: 158-160) จากเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีทางปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และการขุดแต่งโบราณสถานคอกช้างดินหมายเลข 7 เมืองอุทองพบเหรียญเงินมีจารึกดังกล่าวจำนวน 3 เหรียญ บรรจุไว้ในโคนโทรงสูงร่วมกับก้อนเงินตัดเหรียญเงินรูปสัญลักษณ์มงคล และเหรียญเปอร์เซีย (ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, 2545: 46-59; วิภาดา อ่อนวิมล, 2561: 274-275) สะท้อนให้เห็นภาพการทำบุญของกษัตริย์แห่งทวารวดีเนื่องในศาสนาฮินดูไศวนิกาย ทั้งนี้ เหรียญเงินที่พบอีกด้านหนึ่งเป็นภาพแม่วัวและลูกวัวนั้นคล้ายกับเหรียญทองพบที่อังกอร์ บอเรย ประเทศกัมพูชา ด้านหนึ่งปรากฏภาพวัวและจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตคำว่า “อิตานวรมัน” และ “อิตานปุระ” (Griffiths, 2014: 56) คงหมายถึงพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 และเมืองหลวงของพระองค์ หรือมีนัยสำคัญหมายถึงพระศิวะ-รุทรและพาหนะของพระองค์ (Revire, 2016: 400-401) ซึ่งคงต้องพิจารณาต่อไปว่าเป็นลักษณะกิจกรรมทางศาสนาที่คล้ายกันได้หรือไม่

นอกจากนี้ศิลปะที่โบราณสถานคอกช้างดิน เมืองอุทองมีลักษณะเป็นแบบที่ติดกับฐานโยนและมีส่วนรูปภาคโผล่พ้นขึ้นมาส่วนเดียวหรือเป็นมุขลึงค์คล้ายกับศิลปะแบบสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งพบจากกลุ่มโบราณสถานสมโบรีไพรกุกและหมีเงินด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 2) ทั้งนี้ การทำปlokหุ้มศิลปะเป็นประเพณีที่ได้รับความนิยมในจามปา ตามที่ได้พบปlokหุ้มศิลปะและปlokหุ้มมุขลึงค์หลงเหลืออยู่หลายชิ้นในประเทศเวียดนาม (Guy, 2014: 89-92) ดังนั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนคตินิยมในการสร้างงานศิลปกรรมของไศวนิกายระหว่างสามรัฐ ผ่านความความสัมพันธ์ทางเครือญาติในหมู่ชนชั้นปกครองในช่วงเวลานั้น

การผูกสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานในหมู่พระราชโอรส-ธิดาคงแฝงอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเข้าไปด้วย ดังนั้นเนื้อหาในจารึกวัดศรีเสด็จคง ประเทศกัมพูชา (K.1419) พุทธศักราช 1176 ช่วงหนึ่งที่กล่าวว่า “ขอพระเจ้าแผ่นดินพระนาม

ว่าศรีอีสานวรมัน ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเหนือแผ่นดินสุวรรณภูมิไปจนถึงมหาสมุทร ผู้มีความกล้าและความเจริญรุ่งเรือง...” (กังวล คัชขิมา, 2564: 64) อาจไม่ใช่เป็นเพียงการยอพระเกียรติอย่างเกินจริงเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ แต่เป็นการแสดงให้เห็นประจักษ์ได้ถึงอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมผ่านระบบเครือญาติที่เชื่อมโยงกันในภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 เป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ จึงทรงกล่าวอ้างขอบเขตพระราชอำนาจได้อย่างกว้างขวางตามเนื้อหาในจารึก⁵ และคงส่งอิทธิพลไม่มากนักน้อยให้พระราชันต์ดาของพระองค์จากทั้งสองฟากฝั่งแผ่นดิน ทั้งพระเจ้าวิกรานตวรมันที่ 1 แห่งจามปา และพระเจ้าหรรษวรมันแห่งทวารวดีได้ขึ้นครองราชย์ในระบะต่อมา

ระบบเครือญาติช่วยรักษาสัมพันธภาพระหว่างรัฐสำคัญในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 12 ให้เป็นไปอย่างสงบตลอดรัชกาลของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 จนกระทั่งพระราชโอรสคือ พระเจ้าภวรวรมันที่ 2 สืบราชสมบัติต่อมาในช่วงประมาณพุทธศักราช 1180 จึงเริ่มเกิดความขัดแย้งตามที่ปรากฏในจารึก กล่าวคือ เนื้อหาในจารึกเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว พุทธศักราช 1180 ปรากฏพระนามที่น่าจะหมายถึงพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 เป็นผู้ปกครองเมืองเขษขฐปุระ จากนั้นในพุทธศักราช 1182 จารึกบ้านกุดแต่ จังหวัดสระแก้ว กล่าวถึงแม่ทัพของพระองค์ทำลายกองทัพหรือปราบปรามพวกคัมพูกะ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2552: 19-30)

“คัมพูกะ”⁶ ในจารึกของพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 น่าจะหมายถึงทวารวดีที่อยู่บริเวณจังหวัดนครปฐม (Woodward, 2005: 58; สฤชดีพงศ์ ขุนทรง, 2557: 26-28) ถึงแม้รายละเอียดของสงครามครั้งนี้จะไม่มีหลักฐานอื่นใดปรากฏอีก แต่เป็นไปได้ว่า

5 รศ.ดร.สฤชดีพงศ์ ขุนทรง อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ให้ข้อสังเกตกับผู้เขียนถึงความเป็นไปได้ในการแปลความตำแหน่งที่ตั้งของ “สุวรรณภูมิ” ในจารึกวัดศรีเสด็จคงว่าอาจหมายถึงดินแดนภาคกลางของไทยตามที่มีข้อสันนิษฐานว่าเคยเป็นศูนย์กลางของสุวรรณภูมิในสมัยก่อนทวารวดี และยังคงกล่าวถึงในจารึกปราสาทพระขรรค์ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ว่ามีเมือง “สุวรรณปุระ” ตั้งอยู่ นักวิชาการสันนิษฐานว่าคือเมืองโบราณเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งพบศิลปกรรมเขมรแบบบายน ส่วนคำว่า “ไปจนถึงมหาสมุทร” คือการบอกทิศทางไปทางตะวันออกจนจรดทะเลจีนใต้อันเป็นที่ตั้งของจามปาในเวียดนามตอนกลางหรือฝูหนันบริเวณปากแม่น้ำโขง

6 ดูการวิเคราะห์แปลความชื่อ “คัมพูกะ” อย่างละเอียดใน (สฤชดีพงศ์ ขุนทรง, 2557: 26-28)

ทวารวดีพยายามผลักดันตนเองออกจากกรมเงาอิทธิพลของเงินละภายใต้ระบบการเมืองแบบเครือญาติหลังสิ้นสุดรัชสมัยของพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 1 ซึ่งในพุทธศักราช 1181 ทวารวดีได้ส่งทูตไปยังราชสำนักถังของจีนเป็นครั้งแรก และส่งไปอีกสองครั้งในพุทธศักราช 1183 และ 1192 (Yamamoto, 1979: 1147) อาจเป็นการประกาศตัวให้มหาอำนาจในภูมิภาคนี้ นั่นคือประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถังได้รับรู้ถึงความเป็นประเทศอิสระไม่ขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจเดิมอย่างเงินละ สภาพการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมืองอันเป็นชนวนเหตุของสงคราม จนนำไปสู่การปราบปรามกองทัพสัมพุกะของพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 2

หลังสิ้นสุดรัชกาลของพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 1 เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างรอยต่อรัชกาลพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 2 โดยเฉพาะกรณีของทวารวดีบ้านเมืองที่อยู่ปลายแดนตะวันตกเฉียงเหนือของเงินละ แถบเมืองพระตะบองและเขาพนมดงรักจำนวน 4 เมือง ก็ส่งทูตไปยังราชสำนักถังในพุทธศักราช 1181 สะท้อนให้เห็นความต้องการที่จะประกาศตนว่าเป็นรัฐอิสระให้ราชสำนักจีนได้รับรู้เช่นกัน กว่าที่เงินละจะปราบปรามพื้นที่แถบนี้ได้อย่างเรียบร้อยอีกหลายปีต่อมา ก็ล่วงเข้ารัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (Wolters, 1974: 374-376) ส่งผลให้อิทธิพลของเงินละที่ควบคุมระเบียบทางการเมืองและเศรษฐกิจของภูมิภาคมาตลอดรัชกาลก่อนหน้าเปลี่ยนสมดุลไป จนเป็นโอกาสให้เกิดอำนาจและอิทธิพลใหม่ขึ้นมาได้ (Woodward, 2005: 50-51)⁷

กระแสทางการเมืองในช่วงต้นรัชกาลของพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 2 คงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทวารวดีเข้มแข็งและรุ่งเรืองขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 และส่งผลให้บ้านเมืองในพื้นที่ภาคกลางของไทยเป็นเอกเทศตามไปด้วย เห็นได้จากการการที่ซื้อสามพุกะยังปรากฏต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 แม้กองทัพจะถูกปราบปรามไปแล้วก็ตาม รวมทั้งการสานสัมพันธ์ผ่านระบบเครือญาติหรือการแต่งงาน ดังข้อความในจารึกวัดจันทิก (K.1009) จังหวัดนครราชสีมา กล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งทวารวดีทรงบัญชาให้พระธิดาสรางพระพุทธรูปไว้ อาจเป็นการแสวงหาพันธมิตรใหม่กับบ้านเมือง

⁷ อย่างไรก็ดี ไมเคิล วิกเกอร์ ได้ตีความข้อมูลจารึกสมัยพระเจ้าอโศกานวรมันที่ 2 และเสนอว่าพระราชอำนาจตลอดรัชกาลของพระองค์ยังคงครอบคลุมพื้นที่กัมพูชาทั้งหมดไม่ได้ต้อยไปกว่าพระราชบิดาเลย (Vickery, 1999: 342)

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มั่นคงมากขึ้น (Skilling, 2017: 66-68, 81) ดังนั้นจุดเปลี่ยนนี้มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน ตามอายุของจารึกบ้านวังไผ่ที่สอดคล้องกันดีกับช่วงเวลา

ศรีเทพในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างทวารวดีและเจนละ

อันที่จริงแล้วเมืองศรีเทพมีพื้นฐานพัฒนาการมาจากชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่อยู่โดยรอบ แต่เริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเริ่มแรกตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 – 9 (อนุรักษ์ ดีภิมาย, 2563: 273-293) ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 เปรียบเสมือนจุดเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญของการเข้าสู่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เนื่องจากรับเอาศาสนาและแบบแผนทางวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามา ยกย่องสังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากเนื้อหาที่ปรากฏในจารึกเมืองศรีเทพ (K.499) ที่เกี่ยวข้องกับระบอบกษัตริย์ ศาสนาฮินดู และผู้คน que เข้ามาจากอินเดียได้ (ปัลลวะ) (กรมศิลปากร, 2559: 70) รวมทั้งจารึกของไชยพนิกายที่กล่าวถึง “วีรบุรุษแห่งไชยพน...รามา...ลักษม์” (Wales, 1937: 24-25) ถือเป็นจารึกที่กล่าวถึงไชยพนิกายที่เก่าที่สุดซึ่งพบในประเทศไทย สอดคล้องกับการพบเทวรูปพระวิษณุจำนวน 2 องค์ และพระกฤษณะจำนวน 3 องค์ แสดงให้เห็นว่าศาสนฮินดู ไชยพนิกายมีบทบาทมากในช่วงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของเมืองศรีเทพ (อนุรักษ์ ดีภิมาย, 2563: 287-288) ทั้งนี้ควรกล่าวไว้ด้วยว่าที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรีก็พบเทวรูปพระวิษณุที่มีอายุอยู่ในช่วงเดียวกันน้อยอย่างน้อย 2 องค์ รวมถึงหลักฐานที่สัมพันธ์กับอินเดียอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง (สฤตพงศ์ ขุนทรง, 2561: 22-27) ดังนั้นทั้งศรีเทพและอุทองจึงเป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมระยะแรกโดดเด่นที่สุดในช่วงเวลาสมัยก่อนทวารวดี และร่วมสมัยกับฝูหนันด้วย

ความสัมพันธ์ของฝูหนันกับเมืองศรีเทพอาจพิจารณาได้จากการนับถือไชยพนิกายที่คล้ายกัน ในจารึกปรัโลง (K.6) ของเจ้าชายคุมวรมันช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 ได้กล่าวถึงนักบวชนิกายภาควัด ทำให้ทราบว่าไชยพนิกายคงแพร่หลายในราชสำนักฝูหนัน (กมลเศวต ภัตตราจารย์, 2547: 45) สอดคล้องกับการพบเทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะบริเวณเขาพนมตาและเมืองอังกอร์ บอเรย์ซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของฝูหนัน ทั้งนี้เทวรูปพระวิษณุและพระกฤษณะ รวมไปถึงพระพุทธรูปในช่วงต้นของเมืองศรีเทพก็ได้รับแรงบันดาลใจทางศิลปะมาจากฝูหนันส่วนหนึ่งเช่นกัน

(Briggs, 1990: 36; อนุรักษ์ ดีภิมา, 2563: 288, 292) ดังนั้นกระแสวัฒนธรรมที่ผ่านเข้ามายังเมืองศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 คงมาจากอินเดียโดยตรงทางหนึ่ง และจากดินแดนปากแม่น้ำโขงด้วยอีกทางหนึ่ง ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองศรีเทพและผู้นำอาจเป็นแบบเครือญาติ ตามที่จารึกบ้านวังไผ่ได้กล่าวถึงการเป็นผู้สืบทอดจาก “พระเจ้าจักรพรรดิ” ซึ่งอาจจะหมายถึงพระเจ้ารุทรวรมันก็เป็นได้

ระบอบและระเบียบการเมืองการปกครองของเมืองศรีเทพชัดเจนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 นอกจากจะเห็นได้จากจารึกบ้านวังไผ่แล้ว จารึกหลักหนึ่งระบุว่าพบในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ เก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 มีเนื้อหากล่าวถึงกษัตริย์และการเก็บภาษี (กรมศิลปากร, 2559: 144) จารึกหลักนี้น่าจะมาจากพื้นที่ในละแวกเมืองศรีเทพ สามารถอนุมานได้ถึงระบอบกษัตริย์ที่มีแบบแผนชัดเจนจนสามารถจัดการเก็บภาษีในดินแดนตนเองได้ รวมทั้งการแสดงออกลักษณะความเป็นตัวของตัวเองผ่านศิลปกรรมแบบ “สกุลช่างศรีเทพ” ที่มีรูปแบบเป็นเอกเทศแตกต่างจากศิลปกรรมร่วมสมัยอื่นๆ บางทีอาจจะสอดคล้องกับข้อเสนอของไมเคิล วิกเคอรี ที่ว่าบุคคลทุกคนที่มีชื่อต่อท้ายด้วยคำว่า “วรมัน” ล้วนเป็นกษัตริย์หรือผู้ปกครองดินแดนที่มีอาณาเขตชัดเจน (Vickery, 1999: 342)

กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองศรีเทพน่าจะอยู่ในขอบข่ายอิทธิพลของเงินละในสมัยพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 เช่นเดียวกับทวารวดี (Briggs, 1990: 57) ดังจะเห็นได้จากหลักฐานของไฉฉวนพินายที่เจริญสืบเนื่องต่อมา ปรากฏให้เห็นว่ามีต้นแบบหรือผสมผสานกับศิลปะสมโบร์ไพรกุกและไพรกเมงของเงินละในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 แต่หลักฐานสำคัญคือ การนับถือพระสุริยะที่ปรากฏเทวรูปพระสุริยะมากถึง 5 องค์ แม้ต้องยอมรับว่าอาจเป็นผลจากความพยายามแพร่กระจายลัทธิสหาย (คติการนับถือพระสุริยะเป็นเทพสูงสุด) ออกนอกอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 12 เป็นต้นมา (Sing, 1983: 82) แต่ในเงินละก็พบจารึกที่กล่าวถึงพระสุริยะหลายหลัก โดยเฉพาะจารึกปราสาทสมโบร์ไพรกุกพุทธศักราช 1170 ในรัชกาลของพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 กล่าวถึงหมู่บ้านนามว่า “ศกตฺรละ” หมายถึงกลุ่มชนชาติศกะ หรือ “ศกพราหมณ์” ที่นับถือพระสุริยะได้ตั้งรกรากอยู่ในเงินละแล้ว (กมลเศวต ภัตตราจารย์, 2547: 63-64) จึงเป็นไปได้ว่ามีการแลกเปลี่ยนคติการนับถือพระสุริยะระหว่างศรีเทพและเงินละในช่วงเวลาเดียวกัน อาจพิจารณาได้จากเทวรูปพระสุริยะสวมหมวกทรงกระบอก

แปดเหลี่ยมองค์หนึ่งที่พบจากพนมบาเก บริเวณปากแม่น้ำโขงในอาณาเขตของเงินละ (Dupont, 1995: 135) ซึ่งหมวกลักษณะนี้ปรากฏในเทวรูปพระวิฆณุและพระสุริยะของเมืองศรีเทพด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 3)

ความนิยมในไฉวนพินายและการนับถือพระสุริยะที่เมืองศรีเทพนั้นเกี่ยวข้องกับระบอบกษัตริย์ได้หรือไม่ ? เพราะหากพิจารณาตามหลักการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์อินเดียสมัยโบราณ และสืบทอดมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะผูกโยงกับสายสกุลศักดิ์สิทธิ์ที่ชื่อว่า “สุริยวงศ์ - จันทรวงศ์” ดังที่ได้กล่าวไปบ้างแล้วถึงต้นกำเนิดของผู้นำและเงินละ สุริยวงศ์เป็นราชสกุลที่อินเดียโบราณเชื่อว่าสืบทอดมาจากพระสุริยะ ส่วนจันทรวงศ์เป็นราชสกุลที่สืบทอดมาจากพระโสมะ (พระจันทร์) และสืบเนื่องมาถึงพระกฤษณะ หากเป็นไปตามนี้ กษัตริย์ของศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 ก็อาจเกี่ยวข้องกับสันตติวงศ์ของผู้นำและเงินละ อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์เช่นนี้ยังต้องการหลักฐานสนับสนุนที่ชัดเจน ไม่ต่างไปจากข้อคิดเห็นที่ว่าพระเจ้าทวารวดีมาจากเมืองศรีเทพซึ่งเสนอโดยโกลด ฌักเช่นกัน

ในทางตรงข้ามกลับพบหลักฐานของไฉวนิกายที่เมืองศรีเทพในช่วงเวลานี้น้อยมาก มีเพียงเทวรูปอรรณาริศวรองค์เดียว และส่วนฐานของเทวรูปปुरुคา - มหิชาสุรมรรทนีเท่านั้น ไม่ปรากฏศิวิลิ้งค์ในช่วงเวลานี้เลย แตกต่างจากทวารวดีที่พบร่องรอยของไฉวนิกายอย่างเข้มข้นดังที่กล่าวไปแล้ว จึงเป็นไปได้ว่ากษัตริย์ทวารวดีและศรีเทพอาจจะเป็นคนละวงศ์กัน ถึงกระนั้นความเคลื่อนไหวที่ทราบได้จากจารึกวัดจันทิก จังหวัดนครราชสีมาข้างต้น เป็นไปได้ว่าทวารวดีได้ผูกมิตรกับกษัตริย์ทวารวดีนอกที่น่าจะหมายถึง “ศรีจินาสะ” อาจตั้งอยู่ ณ บริเวณเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา ที่อยู่ใกล้กับสถานที่พบจารึกวัดจันทิกมากที่สุด (Skilling, 2017: 81) ซึ่งมีผู้วิเคราะห์ไว้แล้วว่าเมืองศรีเทพและเมืองเสมาอาจมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น เมื่อพิจารณาจากรูปแบบผังเมือง โบราณวัตถุ และพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน (อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563: 316-319) จึงมีความเป็นไปได้ที่เมืองศรีเทพและเมืองเสมาได้กลายเป็นรัฐพันธมิตรสำคัญของทวารวดีในช่วงเวลาเดียวกับจารึกนี้

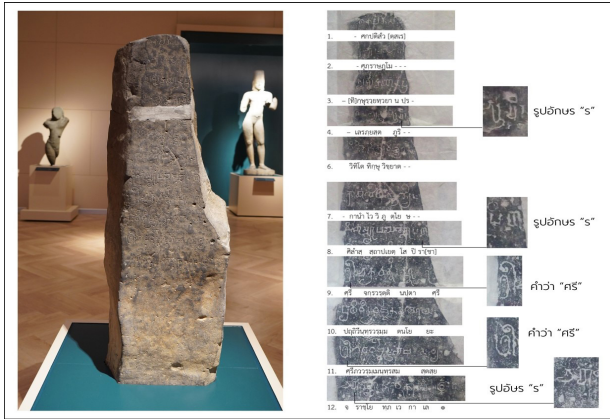
สรุปและเสนอแนะ

การนำเสนอการวิเคราะห์ข้างต้นย่อมชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาที่พระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 กษัตริย์แห่งเงินละ ผู้ผูกโยงระบบการเมืองแบบเครือญาติไปทั่วทั้งภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงสมดุลทางอำนาจในรัชกาลพระเจ้าอวรวรมันที่ 2 พระราชโอรสของพระองค์ บ้านเมืองหรือรัฐที่เคยอยู่ในร่มเงาอิทธิพลของเงินละได้สลัดตัวเองออกห่างและแสดงตนอย่างเป็นทางการต่อราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถัง จารึกบ้านวังไผ่ทำให้ทราบว่าการกษัตริย์แห่งเมืองศรีเทพพระองค์หนึ่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 อาจมีพระนามว่าพระเจ้าอวรวรมันหรือไม่ก็ตาม ทรงมีเชื้อสายเดียวกับราชวงศ์แห่งผุหนันและเงินละ อันสืบทอดมาจากพระเจ้าอูทรวรมัน ทรงปกครองเมืองศรีเทพโดยมีพระราชอำนาจและบริหารจัดการอาณาเขตได้ตามราชสิทธิ ทรงอาศัยช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ประกาศตนว่าเป็นอิสระ และอาจทรงยกพระองค์เองเทียบกับพระเจ้าอวรวรมันที่ 2 ด้วยก็เป็นได้ สภาวะการณ์เช่นนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่นำไปสู่ความสัมพันธ์อันตึกับทวารวดี ซึ่งเกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและพุทธศาสนาร่วมกันในระยะต่อมา (ภาพที่ 4)

ชวนให้คิดต่อไปว่าถ้าหากนำหลักปฏิบัติที่ว่าบ้านเมืองต่างๆ รวมถึงทวารวดีได้แสดงตนในความเป็นรัฐอิสระ ด้วยการสานสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ถังได้โดยตรง ศรีเทพจะถือหลักปฏิบัตินี้ด้วยหรือไม่ ? เนื่องจากยังไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าชื่อที่แท้จริงของเมืองศรีเทพในช่วงเวลานั้นคืออะไร แต่การพบพระพิมพ์มีจารึกอักษรจีน ภาษาจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 จารึกชื่อ “ภิกษุเวินเชียง” แสดงให้เห็นว่าพระจีนรูปนี้เข้ามาอยู่ที่เมืองศรีเทพแล้ว (Brown, 1996: 37) ย่อมแสดงว่ามีการติดต่อกับจีน และศรีเทพน่าจะเป็นหนึ่งในบ้านเมืองหรือรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธศาสนาและเป็นที่รู้จักของจีนแล้วในช่วงเวลานี้

แม้มีผู้เสนอว่าเมืองศรีเทพคือเมืองที่จีนเรียกว่า “Che-li-ti-po” น่าจะตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศรีเทวะ” (Srideva) หนึ่งในสามเมืองที่ส่งทูตไปจีนเป็นครั้งแรกในพุทธศักราช 1201 (Briggs, 1990: 57) แต่เมื่อพิจารณาเนื้อความในพงศาวดารสมัยราชวงศ์ถังฉบับใหม่ ความตอนหนึ่งกล่าวถึงทวารวดีหรือ “ตัวเหอหลัว” และยังคงกล่าวถึงบ้านเมืองที่ชื่อ “กาหลัวเส่อฝัว” (Ge-Lua-She-Fen) ว่าอยู่ทางเหนือของทวารวดี เมืองนี้มีทหารชั้นยอดถึง 20,000 นาย ส่วนในประมวลพระราชกำหนดทั้งเตียนให้

รายละเอียดอีกว่า กาลหัวเสือผู้มีกษัตริย์นามว่า “หม่านเยว่กาหมัว” และได้ส่งทูตไปถวายบรรณาการในปีที่ 5 ของรัชศกเสียนซิ่ง หรือพุทธศักราช 1204 (ศุภการ สิริไพศาล และพิภู บุซบก, 2561: 47, 51) ความเคลื่อนไหวนี้ดูจะใกล้เคียงกับช่วงเวลาที่พระเว็นเซียงเข้ามาที่ศรีเทพเช่นกัน “กาลหัวเสือ” อาจหมายถึงศรีเทพในช่วงเวลานั้นได้หรือไม่ คงต้องศึกษาประเด็นนี้และบริบทที่เกี่ยวข้อง โดยการปฏิบัติการทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ และการวิเคราะห์หลักฐานที่จะนำไปสู่ความกระจ่างต่อไป

ภาพที่ 1 จารึกบ้านวังไผ่ และการวิเคราะห์สำเนาจารึกโดยกังวล คัชชีมา
(ที่มาภาพขวา : กังวล คัชชีมา, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง จารึกพระเจ้า-
มเหศวรธรรมัน (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 16 :2562.)

1. ศิวลึงค์พบที่โบราณสถาน
คอกช้างดิน No.5 เมืองอุทอง
2. ศิวลึงค์พบที่ปราสาทสไบ
ไพร่ทุก N14-2(B)
3. ศิวลึงค์พบที่ปราสาทเขิน A10

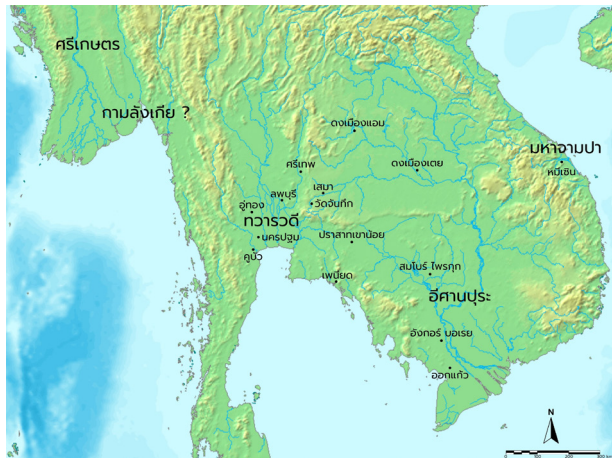
ภาพที่ 2 ศิวลึงค์แบบสมัยก่อนเมืองพระนครศรีพิภพในพื้นที่ศึกษา
(ที่มาภาพ 3 : John Guy, (ed.), **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture
of early Southeast Asia** (Bangkok: River Books, 92 ,(2014, fig.7.)

ภาพที่ 3 เทวรูปพระสุริเยะสวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม
จากเมืองศรีเทพและพนมบาเก

(ที่มาภาพ 1: Pratapaditya Pal, **Asian art at Norton Simon Museum**. New Haven, CT: Yale University Press, 113 ,(2004, fig.82.)

(ที่มาภาพ 3: John Guy, (ed.), **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (Bangkok: River Books, 141 ,(2014, cat.68)

ภาพที่ 4 ภาพรวมตำแหน่งบ้านเมืองและหลักฐานที่เกี่ยวข้องในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12

ภาษาไทย

- กมลเศวต ภัฏฐาจารย์, 2547. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**, แปลและเรียบเรียงโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กรมศิลปากร, 2559. **จารึกในประเทศไทย, เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม)**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- กั้วล คัชขิมา, 2558. **จารึกแผ่นทองแดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี**. ค้นเมื่อ 20 มกราคม 2568, จาก <http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/uploads/file/copper-plate-kangwon-new.pdf>.
- กั้วล คัชขิมา, 2562. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง จารึกพระเจ้ามเหศวร**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กั้วล คัชขิมา, 2564. **จารึกวัดศรีเสด็จจง (K.1419) (จารึกที่มีคำว่าสุวรรณภูมิ)**. ใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (บ.ก.), **จารึกสันสกฤตที่สำคัญในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 (59-67)**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา และภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- โคลด ชาคส์, 2531. **เขมรในประเทศไทย: ข้อมูลที่ปรากฏในจารึก**. ใน **ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์วรรษที่ 15: การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทยครั้งที่ 1**, แปลโดย อุไรศรี วรสระริน (36-54) กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2551. “จารึกสมัยทวารวดีและจารึกร่วมสมัย: มุมมองใหม่.” ใน **รวมบทความโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีได้ร่วมพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550**, (3). กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2552. จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว. ใน **ภาษา-จารึก ฉบับที่ 11: สารัตถะจากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ซ็อง บัวเชอเลียร์, 2511. **ความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากเมืองอุทอง**, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. พระนคร: กรมศิลปากร.
- ธิดา สาระยา, 2535. **เงินละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**. กรุงเทพฯ: มติชน
- ภัทรพงษ์ เก่าเงิน, 2545. **โบราณคดีคอกช้างดิน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี.
- วิภาดา อ่อนนิมล, 2561. “เหรียญตราในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 - 16.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**.
- ศุภการ สิริไพศาล และพิภู บุชบก, 2561. **รายงานการวิจัยเรื่อง การแปลและศึกษา เอกสารจีนโบราณเกี่ยวกับไทยในบริบทของเส้นทางสายไหม**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, 2564. จารึกวัดพระงาม. ใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (บ.ก.), **จารึก สันสกฤตที่สำคัญในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 (328-340)**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา และภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สฤกษ์ดีพงศ์ ขุนทรง, 2557. “ประวัติศาสตร์ของรัฐทวารวดี” ข้อสังเกตจากเอกสารจีน และจารึกร่วมสมัย. ใน **เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการด้านวัฒนธรรมอาเซียน เรื่อง ความสัมพันธ์ของภาษาและรัฐโบราณในอาเซียน (36-17)**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สฤกษ์ดีพงศ์ ขุนทรง, 2561. โบราณคดีช่วงสมัยก่อนทวารวดี: ข้อมูลใหม่จากเมืองโบราณอุทอง, **ดำรงวิชาการ 17 (2): 11-36**.
- อนุรักษ์ ดีพิมาย, 2563. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพในฐานะเมืองตอนใน ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.” **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**.

- Aspell, W., 2013. Southeast Asia in Suishu: a translation of Memoir 47 with notes and commentary. **ARI working paper no.208**: 1-33.
- Beal, S., 1969. **Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)**. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.
- Briggs, L., 1999. **The ancient Khmer empire**. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Chemburkar, S. & Kapoo, S., 2018. The Pasupata sect in ancient Cambodia and Champa. In T.K. Phuong, V.V.Thang, and P.D.Sharrock (Eds.), **Vibrancy in stone: masterpieces of Da Nang museum of Cham sculpture** (45-56). Bangkok: River Books.
- Coédès, G., 1964. **Inscriptions du Cambodge, vol. VII**. Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient.
- Coédès, G., 1968. **The Indianized states of Southeast Asia** (Sue B. Cowing translator). Walter F. Vella (Ed.). Honolulu: University of Hawaii press.
- Dupont, P., 1955. **La statuaire preangkorienne**. Ascona, Suisse: Artibus Asie.
- Griffiths, A., 2014. Early Indic inscriptions of Southeast Asia. in J. Guy (Ed.) **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (53-57). Bangkok: River Books.
- Guy, J., 2014. Saiva ritual: Lingakosa and Mukhakosa in Champa. in J. Guy (Ed.). **Lost kingdoms: Hindu-Buddhist sculpture of early Southeast Asia** (89-96). Bangkok: River Books.
- Jacques, C. & Lafond, P., 2007. **The Khmer empire: cities and sanctuaries fifth to the thirteenth centuries**. Bangkok: River Books.
- Jacques, C., 1986. Le pays khmer avant Angkor. **Journal des savants** (95-59):(3-1.

- Maspero, G., 2002. **The Champa kingdom: the history of an extinct Vietnamese culture.** translated by Walter E.J. Tips. Bangkok: White Lotus Press.
- Pal, P., 2004. **Asian art at Norton Simon Museum.** New Haven, CT.: Yale University Press.
- Revire, N., 2016 Dvaravati and Zhenla in the seventh to eighth centuries: A transregional ritual complex. **Journal of Southeast Asian Studies** 47(3): 393–417.
- Sing, B.C., 1983. **Hinduism and symbol worship.** Delhi: Agam Kala Prakashan.
- Skilling, P., 2017. Dvaravati in inscriptions and manuscripts. In A. Bennett & H. Watson (Eds.) **Defining Dvaravati** (64-81). Chiang Mai: Silkworm Books.
- Vickery, M., 1998. **Society, economics, and politics in pre-Angkor Cambodia: The 7th-8th centuries.** Tokyo: The Tokyo Bunko.
- Wales, Q., 1937. **The exploration of Sri Deva: an ancient Indian city in Indochina.** London: India Society.
- Wolters, O., 1974. North-western Cambodia in the seventh century. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** 37(2): 355–384.
- Woodward, H., 2005. **The art and architecture of Thailand from prehistoric times through the thirteenth century.** 2nd edition. Leiden: Boston: Brill.
- Yamamoto, T., 1979. East Asian historical sources for Dvaravati studies. In **Proceeding seventh IAHA conference, 2 Vols.** (1137-1150). Bangkok: Chulalongkorn University Press.

